

Наталія Шульська, Луцьк

ПРИЗВИСЬКО ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВОГО ОПИСУ (ДО ДЕФІНІЦІЙ ТЕРМІНА)

Складним і досі невирішеним залишається питання ономастичної термінології, зокрема неофіційних антропонімів, які ніде не кодифіковані і побутують лише в усній комунікації. Що розуміти під вуличним прізвиськом і яким його терміном окреслювати? У статті частково репрезентовано дефініції терміна *призвисько*, подано його розуміння слов'янськими лінгвістами, представлено терміносиноніми, зафіксовані у західнополіських говірках, а також їх розуміння жителями досліджуваного ареалу.

Ключові слова: прізвисько, терміносинонім, дефініція, Західне Полісся.

Shulska Nataliia. The nickname as the object of scientific description (for definitions of the term)

Complex and still unresolved question remains onomastic terminology, including informal names that have never codified and exists only in oral communication. What does street nickname and how his term define? The article is partly represented by the definition of the term's nickname, given his understanding of Slavic linguists, presented terminology synonyms recorded in Dialects of Western Polissya, as well as their understanding of the inhabitants of the investigated area.

Key words: nickname, terminology synonym, definition, Western Polissya.

Аналіз неофіційних іменувань вимагає чіткого розмежування, які саме антропоніми до них потрібно зараховувати і якими термінами називати.

М. Ушаков, досліджуючи теоретичну сторону функціонування вуличного найменування як специфічного мовного явища, наголошує: “Розпочинати серйозне спеціальне вивчення прізвиськ потрібно, очевидно, не з уточнення питання про найбільш прийнятний розподіл прізвиськових імен за якимись групами, а з'ясування того, що ж треба розуміти під прізвиськом” [21, 147]. Як зазначає Г. Ліщинська, поки що іде акумуляція наукового матеріалу, і тому антропонімісти ще не дійшли до теоретичних узагальнень [10, 321].

Лінгвісти, студіюючи антропонімний матеріал, намагалися подати своє тлумачення терміна *призвисько*. Проте всі ці дефініції неповні, однобічні, переважно акцентовані на однакових чинниках появи народно-побутових антропонімів, тоді як інші важливі фактори або зачеплені частково, або лишені поза увагою. Це пояснюємо специфічністю прізвиська порівняно з іншими антропонімними одиницями, про що говорять Г. і Д. Бучки: “Сам термін прізвисько навіть по відношенню до

індивідуальних іменувань не має чітких границь, він досить невиразний і неоднозначний” [1, 60].

Словник української мови подає таке визначення: “*Прізвисько* – найменування, яке іноді дається людині (крім справжнього прізвища та імені) і вказує на яку-небудь рису її характеру, зовнішності, діяльності, звичок” [17, 108].

Широко представлений термінологічний опис неофіційного антропоніма П. Чучкою в енциклопедії “Українська мова”, де автор зазначає, що *прізвисько* (вуличне прізвище, кличка) – вид антропоніма, неофіційне особове іменування, яким середовище індивідуалізує або характеризує особу [20, 532].

Один із перших дослідників В. Охримович стверджував: “Кожде прозвище є на те, щоби відрізнити одну людину від другої, і в тім напрямі прозвища є доповненням і підмогою імен христних, котрі у різних людей бувають однакові” [13, 204]. Тут учений, очевидно, говорить про тезоіменування, яке з одного боку і спричиняє появу неофіційних формул прозивання.

І. Огієнко зазначає: “*Прізвисько* – найменування, яке дається іноді людині, особливо у сільських громадах, щоб характеризувати її зовнішній вигляд, вдачу, звички. Від *при+звати*” [12, 127].

Набагато глибше визначення запропоноване М. Дуйчаком: “*Прізвисько* – це вид антропоніма, це додаткове ім’я, яке іноді дається людині (крім справжнього прізвища та імені). Прізвиська завжди мотивовані. Прізвисько, належачи до класу власних імен, виконує номінативно-ідентифікаційно-диференційну функцію” [5, 58]. Зауважимо, що не завжди прізвисько виступає як “додаткове ім’я, яке іноді дається”, адже у багатьох соціальних спільнотах, у тому числі в сільській громаді, де неофіційний антропонім найповніше зреалізовує свої функції, прізвиська – основні способи ідентифікації осіб. Дуже часто мешканці населеного пункту можуть і не знати офіційного прізвища та імені свого односельчанина, тоді

як його вулична назва відома кожному. У кількісному плані прізвиськ набагато більше, ніж офіційних онімів, оскільки вуличним антропонімам властиві явища синонімії та омонімії, та й майже немає в селі людини, яка б не була схарактеризована прізвиськом.

Окреслюючи границі “власне” прізвиська серед інших неофіційних іменувань в усно-розмовній практиці, Г. і Д. Бучки виділяють базові чинники, які необхідно враховувати, серед них найголовніший – відношення до цього найменування самого найменованого, іменувача та оточуючого середовища [1, 60].

Н. Парфьонова вважає: “У момент номінації *прізвиська* виконують характеризуючу функцію, тобто іменують людину і дають оцінку її особи за яскравими ідентифікуючими особливостями” [14, 148].

Інші лінгвісти у дефініціях терміна *прізвисько* репрезентують якийсь один фактор появи і побутування вуличного антропоніма, що звісно має бути врахованим, але не повинен бути визначальним для всіх неофіційних іменувань. Зокрема, Я. Бистронь указує, що *прізвиська* – “це живі утворення” [27, 196], А. Мирославська – “*прізвиська* звичайно даються жартома, глузуючи, мають експресивне забарвлення” [11, 96], А. Коваль – “*прізвиська* – це характеристики, які найчастіше даються поза очі, коли про когось розмовляють у третій особі” [7, 74].

Я. Чорненький в основу прізвиська кладе асоціацію [25, 177], Ч. Косиль зазначає, що прізвисько головне в учнівському середовищі [29, 232–233], О. Чеслікова вуличну назву пов’язує з неофіційним контактом, стверджуючи, що прізвисько не обов’язкове у вживанні з іменами та прізвищами [28, 201].

У визначенні, запропонованому Ю. Редьком, акцентовано на тому, що виникнення прізвиська було завжди мотивоване і його значення добре зрозуміле як носієві, так і тим, хто прізвисько вигадав [16, 135]. Зауважений лінгвістом фактор функціонування вуличного антропоніма важливий, оскільки кожне прізвисько дійсно внутрішньо мотивоване, навіть якщо

мотив номінації давно втрачений і не збережений у пам'яті комунікаторів. Про наявність внутрішньої форми як складової прізвиськотворення говорять В. Галич і Р. Лук'янчук, вважаючи, що експресивно-характеристичне значення її формується через зіставлення зовнішніх і внутрішніх властивостей референта з об'єктами навколишньої дійсності [2, 77].

В етнографічному аспекті подає тлумачення *прізвиська* В. Чабаненко, окреслюючи вуличне найменування як витвір народу. Дослідник зазначає, що в прізвиських відбиті культурні, соціально-економічні й політичні обставини народного життя, виявлена естетика народного мислення, образність і дотепність народного мовлення [24, 17].

Вуличні назви виявляють оригінальну мовотворчість народу, тому прізвиська навіть вважають різновидом фольклору. С. Крижанівська пише, що “прізвиська – різновид фольклору, одного з найважливіших об'єктів етнографії. Вони увібрали і відобразили смаки, спостережливість, оцінювання народу” [9, 100].

Деякі лінгвісти схильні трактувати *прізвисько* знаком. Якщо комунікальна спільнота сприйме лексему не тільки як характеристику особи, але як і її ідентифікаційний знак, тоді народжується антропонім [21, 67]. О. Даніліна розглядає антропоніми неофіційної сфери функціонування як соціальні знаки [4, 54], тоді, як за П. Чучкою, *прізвисько* трактуємо як індивідуальний знак (що стосується лише індивідуальних прізвиस्क. – **Н. Ш.**) [178: с. 153]. Текст прізвиська як “макрознак” визначає Н. Федотова: “Лінгвокреативний процес творення прізвиська полягає в кодуванні знаків мотиваційного тексту в єдиному знакові-символі, який репрезентує характерні особливості образу людини, а значить, може називатися терміном “макрознак” [22, 159].

Незважаючи на те, що прізвиська – переважно одно- дволексемні одиниці, проте їх мотиваційно-інтерпретаційна характеристика надзвичайно широка, вони мають високу інформативність і сильну експресію (нейтральних прізвиस्क зовсім небагато). Ці чинники дозволяють сучасним

прізвиськознавцям розглядати вуличні найменування як стислі тексти (див. дослідження Н. Федотової [22]).

Сьогодні уже говорять про “прізвиська-інтертексти”, “прізвиська-цитати”, “прізвиська-речення”, що, як зазначає Н. Федотова, зумовлено впливом традицій постмодерного естетичного мислення, що призвів до розширення формального вираження прізвиська та ускладнення його інтерпретаційного тексту [22, 42].

На нашу думку, *прізвисько* – це неофіційне одно- чи багатолексемне найменування особи чи кількох осіб, яке дає найменувальний, щоб підкреслити особливу домінуючу рису, що вирізняє денотата серед інших, ідентифікує, конкретизує його. Прізвиська обов’язково емоційно насичені – негативні (найчастіше) чи позитивні (рідше). Серед вуличних іменувань за родом занять, відкатоїконімних і відетнонімних утворень, родинних назв переважно функціонують нейтральні прізвиська, які або не мали спочатку, або з часом утратили емоційну складову.

Виявляємо терміносиноніми на позначення прізвиस्क. О. Горбач наводить терміни *прі́тик*, *прі́зва* [3, 426], В. Охримович – *сі́льські прі́звища* [13, 303], І. Франко – *людо́ві прі́звища* [23, 392], М. Зубрицький – *селі́ві на́зви* чи *прі́звища* [6, 145], І. Трійняк – *ім’я-прі́звисько* [19, 5], Ю. Редько, М. Сумцов – *ву́лична клі́чка* [16, 6; 18, 406], В. Корнилович – *наро́дні родо́ві прі́звища* [8, 128], А. Пашківський – *ву́личні прі́звиська* [15, 45], Г. і Д. Бучки – *на́зви по-ву́личному, продо́мки, прозі́вки* (їх використовують жителі Бойківщини на окреслення сімейно-родових неофіційних назв) [1, 60]. П. Чучки стверджує, що на Закарпатті стосовно неофіційних особових власних назв уживані терміни *пру́звіско*, *прі́зивко*, *пру́зивка*, *на́зивка*, *на́зивко*, *на́звище*, *ву́личноє мя* [26, 154]. Пор. рос.: *прозвище*, *кличка*; білор.: *мянушка*; пол.: *przezwiisko*; словац.: *przezývok*; чes.: *přezdivka*.

Розгалужена система говірок Західного Полісся сприяла появі специфічних дієслівних конструкцій для реалізації сем ‘давати прізвисько’,

‘називати за прізвиськом’. У більшості діалектів функціонують дієслівні форми *прозива́тися* (Гута, Залухів Рт, Жашковичі Ів, Доросині Рж, Хотешів К-К, Кримне Ст), *прузива́тися* (Рівне, Олеськ Лбм, Берестяни, Клубочин Квр), експресивно зумовлена *обзива́тися* (Доротище Квл, Жовтневе В-В). Інколи присутня додаткова вказівка *по-вўлично́му прозива́ють* (Велимче Рт), *прозива́ють хазяї́на* (Видраниця Рт). Репрезентована в мовленні локальна форма *меню́шити* || *маню́шити* ‘кепкувати, дражнитися’ (Сильно, Берестяни, Клубочин, Городище, Ромашківка Квр, Романів Лц, Тур Рт). У говірці с. Тур Рт засвідчено дієслово *меню́шити* в значенні ‘обговорювати людину’. Значення ‘називати за прізвиськом’ демонструють конструкції *клікати* (Пятидні, Зоря В-В, Мельниця Квл), *дражні́ти* || *дразні́ти* (Самари, Жиричі Рт, Прилісне Мн, Синове Ст). Представлені нейтральні дієслова *звуть* (Синове Ст), із додатковим уточненням *такó звуть* (Доротище Квл), а також варіанти *назива́ють* (Штунь Лбм, Бужанка, Жашковичі Ів, Зоря В-В), *говора́ють* (Полапи Лбм), *ка́жуть* || *ка́жут* (Клубочин, Гор’янівка Квр, Древині Ів). В одній говірці зафіксовано експресивно марковану форму *назива́ють гї́дко* (Острів’я Шц). Спорадично виявлено специфічну структуру *на хўтко ка́жут* (Самари Рт).

Значення ‘давати прізвисько’ зреалізоване у дієслівних конструкціях *прозива́ти* (Гута, Залухів Рт, Жашковичі Ів, Доросині Рж, Хотешів К-К, Кримне Ст, Мельники Шц); *назва́ти* → *назва́ли так* (Древині Ів, Зоря В-В), *назва́ли* (Жовтневе В-В), *охресті́ли* → *вхресті́ли так*, із вказівкою на вікову диференціацію *діти вхресті́ли* (Мельниця Квл), *охресті́ли* (Заболоття Лбм), *похристі́ли* (Зоря В-В). Засвідчено специфічні форми: *ім’я да́ли* (Гута Рт), *прикле́їли* (Доросині Рж), *на смі́х сказа́ли* (Білин Квл), *прилипи́ли* (Олеськ Лбм), *вчепі́лося* (Положево Шц).

У західнополіських говірках широка синонімія термінів на позначення неофіційних антропонімів (прізвиськ), зумовлена з одного боку неусталеністю української антропонімної терміносистеми, з іншого – діалектною унікальністю досліджуваного ареалу.

Продуктивно функціонує термін *прізвисько*, особливо його фонетичні модифіканти *прóзвисько* (Старі Кошари, Погіньки, Поворськ Квл, Олеськ Машів Лбм, Древині, Жашковичі Ів). Уживані форми *вўличне прóзвисько* (Прилісне Мн), *прізвиське вўлицьке* (Пятидні В-В). Простежено використання термінів *меню́ха* || *миню́ха* || *миню́ша* (переважно у значенні ‘образливе прізвисько’ – Берестяни, Сильно, Клубочин, Городище, Ромашківка Квр, Буцин Ст, Білин, Білашів, Мельниця, Старі Кошари, Погіньки Квл, Велимче, Самари Рт), з афіксальним навантаженням *прі́менюха* (Романів Лц) та родовою диференціацією *меню́х* (Видраниця Рт). Зафіксована в побутовому мовленні полішуків форма *прóзвище* (Гороховище Лбм, Зоря В-В, Древині, Бужанка Ів, Гор’янівка Квр, Самари Рт, Буцин Ст). Термін *прозвище* на означення прізвиська вживаний в історичній антропонімії, що свідчить про давність збереження такої форми в західнополіській діалектній системі. У говірці с. Рівне Лбм В засвідчено термін *назвисько* у значенні ‘прізвисько’. Для неофіційних антропонімів уживані також терміни *фамілія* (Доросині Ів), *відумка* (Липно, Цумань Квр).

У молодіжній комунікації використовують терміни *клічка* || *клічка* (Жиричі Рт, Білашів, Погіньки Квл, Полапи Лбм, Чаруків, Баківці, Озеряни Лц, Жовтневе В-В, Острожець Мл, Кримне Ст), а також модифіканти *клику́ха* || *клику́ха* (Буцин Ст, Довжиця Мн, *клику́чка* (Мельниця Квл), із лексичним навантаженням *сільська клічка* (Шклинь Гр). У молодіжному сленговому мовленні поширений термін *поганя́йло* (Озеро Квр, Бужанка Ів).

У деяких говірках виявлено специфічні синоніми: *прізва* (Острів’я Шц), *віслови* (Древині Рж), *псевдо* (Синове Ст), *візвиська* (Рівне Лбм), *псевдо́німи* (Погіньки Квл), *відірки* (Градиськ Мн), *тутулі* (Довжиця Мн).

Дуже часто на позначення народно-побутових антропонімів, особливо родинного характеру, послуговуються описовими конструкціями: *по-гу́личному* || *по-ўлічному* || *по-вўлічному* (Берестяни, Сильно, Клубочин, Журавичі Квр, Самари Рт, Старі Кошари Квл, Штунь, Олеськ Лбм); *по-дво́риську* (Буцин, Дубечне Ст), *по-дві́рньому* (Острів’я Шц), *по-пудві́рю*

(Острів'я, Пульмо Шц); *по-клічному* (Білашів Квл), *вуличне ймення* (Дубечне Ст), *образливе такé* (Жовтневе В-В), *прямé найменування* (Жашковичі Ів), *не по-літературному* (Піща Шц), *по-другому* (Самари Рт).

Уважаємо, що прізвисько як жива антропонімна категорія, що реагує і відображає всі мовні зміни, явища та процеси, сконденсовує багатий культурний матеріал, безперечно повинно бути об'єктом лінгвістичних студій у синхронії та діяхронії.

Список умовних скорочень назв районів Волинської та Рівненської областей:

В-В – Володимир-Волинський	Лк – Локачинський
Вл – Володимирецький	Лц – Луцький
Гр – Горохівський	Мл – Млинівський
Дбр – Дубровицький	Мн – Маневицький
Ів – Іваничівський	Рв – Рівненський
Квл – Ковельський	Рж – Рожищенський
Квр – Ківерцівський	Рт – Ратнівський
К-К – Камінь-Каширський	Ст – Старовижівський
Кс – Костопільський	Тр – Турійський
Лбм – Любомльський	Шц – Шацький
Лбш – Любешівський	

Література

1. Бучко Г. Неофіційні та сімейно-родові іменування в сучасній антропонімі Бойківщини / Г. Є. Бучко, Г. Д. Бучко // *Przezviska i przydomki w językach słowiańskich. – Część 1. – Rozprawy Slawistyczne. 14. – Lublin, 1998. – S. 59–69.*
2. Галич В. М. Прізвиськова народна творчість Луганщини / В. М. Галич // *Луганщина літературна. – Луганськ : [б. в.], 2003. – С. 102–112.*
3. Горбач О. Південноволинська говірка й діалектний словник села Ступно, кол. повіту Здолбунів / О. Горбач // *Горбач О. Зібрані статті. 5. Діалектологія : фотопередрук. – Мюнхен : [б. в.], 1993. – С. 426–430.*
4. Данилина Е. Прозвища в современном русском языке / Е. Данилина // *Восточно-славянская ономастика : материалы и исследования. – М. : Наука, 1978. – С. 281–301.*
5. Дуйчак М. Прізвиська та їх мотивація / М. Дуйчак // *Проблеми сучасної ареології. – К. : Наук. думка, 1994. – С. 256–259.*
6. Зубрицький М. Імена, назви і прозвища у селян с. Мшанця, Старосамбірського повіта / М. Зубрицький // *Записки НТШ. – 1907. – Т. 37. – С. 142–154.*
7. Коваль А. Життя і пригоди імен / Алла Коваль. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 154–163.
8. Корнилович М. Народна родова ономастика на Волині наприкінці XVIII і в I-ій пол. XIX в. / М. Корнилович // *Етнографічний вісник. – К. : [б. в.], 1930. – Вип. 9. – С. 127–131.*
9. Крыжановская С. Г. Баба-Яга или ... Фантомас (о прозвищах) / С. Г. Крыжановская // *Этническая ономастика. – М. : Наука, 1984. – С. 100–102.*
10. Ліщинська Г. Сучасні прізвиська на Покутті / Г. Ліщинська // *Слов'янське мовознавство. – Ужгород : [б. в.], 2001. – Випуск 4. – С. 320–323.*

11. Мирославская А. Н. О древнерусских именах, прозвищах и прозваниях / А. Н. Мирославская // Перспективы развития славянской ономастики / [отв. ред. А. В. Суперанская, Н. В. Подольская]. – М. : Наука, 1980. – С. 202–213.
12. Митрополит Іларіон. Етимологічно-семантичний словник української мови / Іларіон Митрополит. – Вінніпег : [б. в.], 1995. – Т. 4. – С. 127.
13. Охримович В. Про сільські прозвища / В. Охримович // Житє і слово. – Львів : [б. в.], 1895. – Т. 3. – С. 302–307.
14. Парфёнова Н., Савиных В. Оценка человека в русской отапельлятивной антропонимии (по архивным данным XVI-XIX вв. Зауралья) / Н. Парфёнова, В. Савиных // Наук. вісник Чернів. ун-ту : зб. наук. пр. Слов'янська філологія. – Вип. 354–355. – Чернівці, 2007. – С. 55–61.
15. Пашківський А. Вуличні прізвиська на Білоцерківщині / А. Пашківський // Бюлетень етнографічної комісії ВУАН. – № 12. – К. : [б. в.], 1930. – С. 43–56.
16. Редько Ю. Передмова / Ю. К. Редько // Редько Ю. Словник сучасних українських прізвиськ: у 2-х т. – Львів : НТШ, 2007. – С. 6–9.
17. Словник української мови : в 11-ти т. [ред. кол. І. К. Білодід та ін]. – Т. 8. – К. : Наук. думка, 1977. – С. 108.
18. Сумцов Н. Уличные клички / Н. Сумцов // Киевская старина. – К., 1889. – Т. 24. – № 1–3. – С. 403–417.
19. Трійняк І. Словник українських імен / І. Трійняк. – К. : Довіра, 2005. – 509 с.
20. Українська мова. Енциклопедія : видання друге, виправлене і доповнене. – К. : Українська енциклопедія, 2004 – С. 532.
21. Ушаков Н. Прозвищные и личные неофициальные имена (к вопросу о границах прозвища) / Н. Ушаков // Имя нарицательное и собственное. – М. : [б. и.], 1978. – С. 146–173.
22. Федотова Н. Сучасні прізвиська Луганщини: когнітивна прагматика творення тексту оніма : автореф. дис. канд. філол. наук : 10.02.01. / Харківський націон. у-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2008. – 20 с. || Федотова Н. М. Сучасні прізвиська Луганщини: когнітивна прагматика творення тексту оніма : дис. на здобут. наук. ступ. канд. філол. наук (Рукопис) / Федотова Наталія Михайлівна. – Луганськ, 2008. – 208 с.
23. Франко І. Причинки до української ономастики / І. Я. Франко // Франко І. Твори: у 50-ти т. – К. : Наук. думка, 1982. – Т. 36. – С. 391–426.
24. Чабаненко В. А. Прізвиська в системі експресивних засобів народнорозмовної мови (на матеріалі говірок Запорізької та Дніпропетровської областей) / В. А. Чабаненко // Повідомлення Української ономастичної комісії. – К. : Наук. думка, 1976. – Вип. 14. – С. 16–20.
25. Чорненький Я. Асоціація і творення прізвиськ в сучасній українській мові / Я. Чорненький // Slawistyka 2. Uniwersetet Opolski : zeszyty naukowe. – Opole, 1997. – S. 101–107.
26. Чучка П. П. Антропонимия Закарпатья. Монографія : дис. ... докт. філол. наук / Павло Павлович Чучка. – К., 1969. – 671 с.
27. Bystroń J. S. Nazwiska polskie / J. S. Bystroń. – Lwów–Warszawa, 1936. – S. 196.
28. Cieślíkowa A. Miejsce przezwiska w systemie antroponimicznym (historia a współczesność) / A. Cieślíkowa // Przewiska i przydomki w językach słowiańskich. – Część I. – Rozprawy Slawistyczne. 14. – Lublin, 1998. – S. 71–80.
29. Kosyl C. Przewiska ludowe określające wzrost i tuszę (próba analizy semantycznej) / C. Kosyl // Przewiska i przydomki w językach słowiańskich. – Część I. – Rozprawy Slawistyczne. 14. – Lublin, 1998. – S. 189–209.